

Smoláková, Mária

Najstaršie sgrafita v oblasti stredného Slovenska

Archaeologia historica. 2000, vol. 25, iss. [1], pp. 25-[32]

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140362>

Access Date: 23. 02. 2024

Version: 20220831

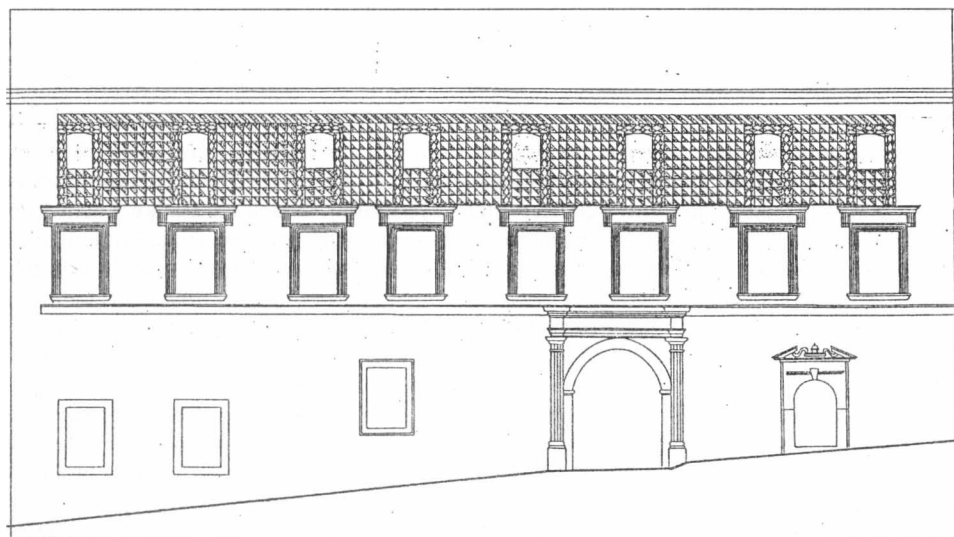
Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Najstaršie sgrafitá v oblasti stredného Slovenska

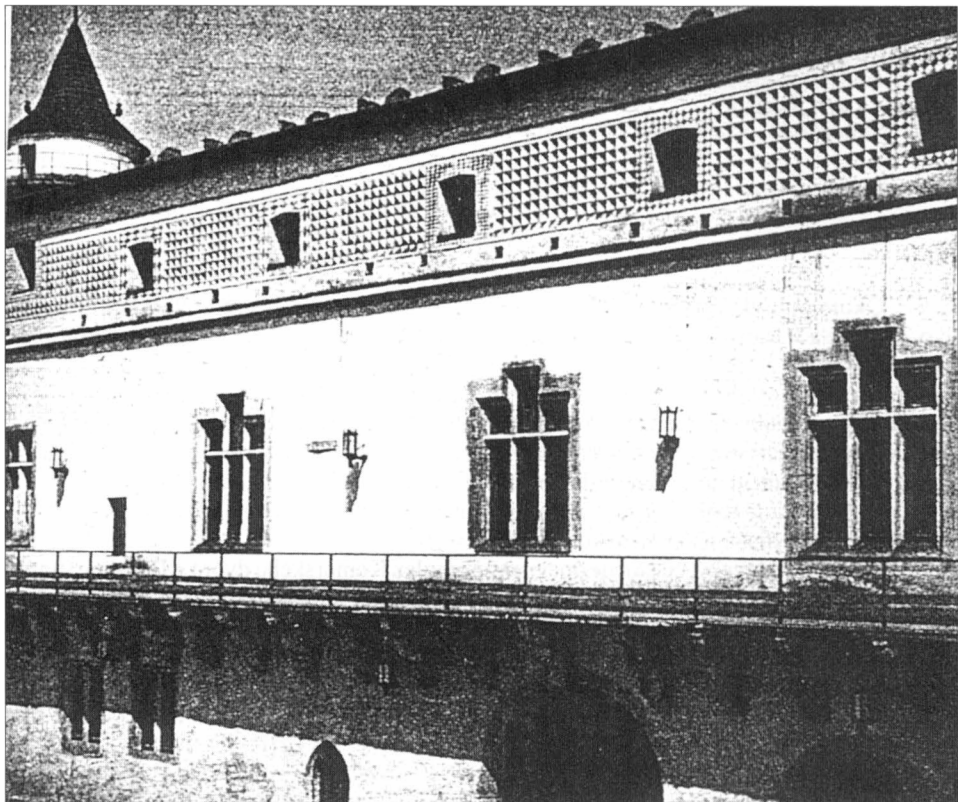
MÁRIA SMOLÁKOVÁ

Okolo polovice 16. storočia sa v mestách stredného Slovenska, v Banskej Štiavnici, vo Zvolene a v Banskej Bystrici objavuje nové výtvarné pojednanie priečelí so sgrafitami, importovanými zo severného Talianska, čo malo v prostredí stredovekých ansámblov s ich normatívnym neskorogotickým výrazovým aparátom zásadný význam. Prinášajú novú technológiu v zdobení omietaných plôch, novú motívickú sústavu, nové väzby kompozičného usporiadania a štrukturálnych vzťahov. Znamenajú počiatok slohového prerodu a nástup možností renesančného pretvárania obrazu mestských architektúr. Dôležitým faktom pritom je, že sú doložené v prvom rade na kráľovských stavbách – v Komorskom dvore v Banskej Štiavnici a na zvolenskom hrade.

Zložitý stredoveký, čiastočne opevnený komplex Komorského dvora v Banskej Štiavnici uzatvorila v polovici 16. storočia na severozápadnej strane rozľahlá bloková budova s kolmo sa pripájajúcim dvorovým krídlom, ktorá mala slúžiť štátnej správe baníctva. Pravdepodobne ju začali stavať (s využitím častí murív starších objektov) v roku 1548, keď Ferdinand I. prevzal stredoslovenské banské mestá do prenájmu od svojej sestry kráľovnej Márie a dokončili ju o dva roky podľa nápisu vo vlyse vstupného portálu FERDINAND I. D. GRA. ROMA HVNGARIAE BOHEMIAE ETC. REX ARCHIDVX AVSTRIAE ETC. HAEC DOMVM CAMERAE F. ANNO DNI MDL. Priečelie, orientované do hlavnej ulice (dnes ulica A. Kmeťa) bolo v stredovekej štruktúre mesta neobyčajné svojimi proporciami a podobou vrcholne renesančných palácových prospektov. Prízemiu dominoval veľký edikulový portál s polkruhovou archivoltou, rámovaný kanelovanými pilastrami s kladím (s uve-

Obr. 1. Banská Štiavnica, správna budova Komorského dvora, návrh na reštaurovanie priečelia, 1995 (akad. sochár V. Višváder a kol.).

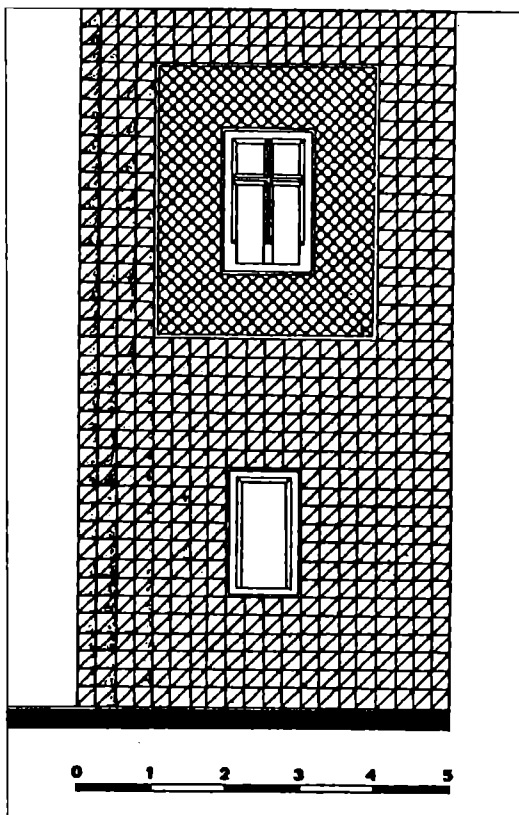
Obr. 2. Zvolen, hrad, pohľad z nádvorja na severné krídlo.

deným nápisom vo vlyse). Jeho rímsa bola včlenená do kordónovej kamennej rímsy, prepájajúcej celú šírku fasády a oddelujúcej piano nobile s pravidelne rytmičky rozmiestnenými ôsmimi oknami (v dvoch stredných dvojiciach bližšie pri sebe), ktoré plasticky akcentovali kamenné profilované šambrány, výdute vlysov a rímsy, podopreté konzolami. Nad nimi vystupovala plocha steny výškovo totožná so zónou okien, členená v ich osiach malými okennými otvormi. Zdôraznenej tektonickej výstavbe a symetrii zodpovedalo aj pôvodné centrálné umiestnenie vstupného portálu, ktorý neskôr – v dôsledku dispozičných zmien v interiéri – posunuli doprava na jeho dnešné miesto (asi v roku 1650 – tento dátum je dodatočne vysekaný v architráve kladia portálovej edikuly). Omietnuté hladké plochy fasády boli nabielené (ani na prízemí sa nezistila iná úprava) a sgrafitom vyzdobili len hornú zónu nad oknami piano nobile po korunnú rímsu, ktorá sa síce nezachovala, ale v stopách sa potvrdil jej nábeh.

V rovnakom čase sa začal rozsiahať prestavovať gotický hrad vo Zvolene – podľa D. Menclovej (1954, 47–49) v roku 1548 – z dôvodov zvýšenia obranyschopnosti proti očakávaným tureckým výbojom po obsadení Budína. Charakter prestavby bol pod tlakom hroziacich udalostí prísne utilitárny a súvisel s opevňovacími prácami v banských mestách, zahájených v štyridsiatych rokoch 16. storočia predovšetkým na mestskom hrade v Banskej Bystrici a na Starom zámku v Banskej Štiavnici, ktorý vznikol ako nová pevnosť prebudovaním neskorogotického farského kostola P. Márie. Dokončenie prestavby zvolenského hradu sa predpokladá koncom päťdesiatych rokov 16. storočia, čo môže byť prijateľné v kontextoch, ktoré naznačuje D. Menclová (1954, 52). Napokon aj cisársky znak s dvojhla-vým orlom, namalovaný na stene chodby I. poschodia severného krídla určuje prinajmenšom

dolnú hranicu ukončenia stavebných prác – Ferdinand I., ktorému hrad patrilo od roku 1548, získal titul cisára rímsko-nemeckej ríše v roku 1558. V tejto záverečnej fáze sa uskutočnilo zrejme aj omietnutie fasád hradu s uplatnením sgrafitovej výzdoby. Vzhľadom na veľký rozsah stavebných prác (nadstavba hradu, arkády nádvorja, okruh vonkajšieho opevnenia) a ich prebieh od neskorých štyridsiatych rokov niet dôvodov pre skorší vznik sgrafit pred polovicou 16. storočia (Križanová 1981, 21).

Sgrafitá na oboch objektoch sú totožné v skladbe jednotlivých elementov, v architektonických vzťahoch i v technologickom spôsobe preškrabávania bieleho náteru na nesfarbenú vápenno-pieskovú omietku. Tvoria ich dva typy geometricky presne vytýčených rastrov – uhlopriečne delené štvorce s preškrabávanou trojuholníkovou polovicou a nad sebou radené pásy preškrabávaných kosoštvorcov. Vypňali sa nimi plochy stien alebo široké pasparty okenných či strieľňových otvorov. Atikovú zónu budovy Komorského dvora pokrývali striedavo okrové a biele trojuholníky v celej šírke fasády (neznáme je len ich ukončenie pri oboch nárožiacich), priamo pri-

Obr. 3. Banská Bystrica, dom č. 16 na námestí SNP, rekonštrukcia priečelia so sgrafitovou výzdobou (podľa M. Suru).

pojené na pasparty vertikálne pozdĺžnych okienok, vyplnené okrovými a bielymi kosoštvorcami. Tento systém je zopakovaný na dvorovej fasáde atikovej nadstavby severného krídla zvolenského hradu, len v niektorých paspartách je tu vytvorený zhustenejší raster. Na ostatných stranách nadstavby sú kosoštvorcami vyplnené pasparty menších okien vymedzené v lineárnej kvádrovej červenej sieti rovnako ako na vonkajších stenách nadstavby hradu, kde lemujú okná i strieľňové otvory. Oba typy rastrov sú použité na plášťoch valcových nárožných vežičiek – na severovýchodnej a severozápadnej trojuholníky (smerom k mestu, zo strany vstupu do hradu), na juhovýchodnej a juhozápadnej kosoštvorce. V Banskej Štiavnici je ešte jeden motív vo forme priebežného vlýsu, uzatvárajúceho sgrafitovú plochu pod korunnou rímsou – vyplňajú ho diagonálne, striedavo preškrabávané pásiky.

V stredoslovenskej oblasti sú nám známe ešte dva nálezy sgrafit tohto druhu, oba v Banskej Bystrici. Na priečelí domu č. 16 na námestí SNP bola zistená v pravej ustupujúcej časti plocha delených štvorcov s preškrabávanými trojuholníkmi spolu so širokou pravouhlou paspartou bližšie neznámeho okenného otvoru 1. poschodia so striedavým preškrabávaním kosoštvorcov. Jednoznačne sú analógiou vyššie popísaných sgrafit (Smoláková 1998, 251) a nemožno ich datovať dokonca až do 15. storočia (Sura 1982, 80, 125). Druhý príklad poskytuje dom č. 17 na Dolnej ulici v blízkosti námestia – fragment preškrabávaných trojuholníkov na západnej stene prejazdu a na protiaľhlej stene fragment preškrabávaných kosoštvorcov. Predpokladáme, že pôvodne patrili bočným fasádam dvoch samostatných oddelených domov.

Obr. 4. Bissone (Švajčiarsko, kantón Ticino), dom č. 25 na Piazza Francesco Borromini.

Všetky tieto výzdoby, v súčasnosti na objektoch prezentované (okrem domu č.16 na námestí SNP v Banskej Bystrici), tvoria osobitú uzavretú skupinu s časovým rozpätím vzniku necelého desaťročia a s prvým exponovaním pravdepodobne na budove Komorského dvora v Banskej Štiavnici k roku 1550. Sú nepochybne talianskeho pôvodu, v Banskej Štiavnici rovnako aj skladba celého palácového priečelia a jednotlivé kamenárske prvky. Takýto koncept, výnimočný v našom pamiatkovom fonde sledovaného obdobia, mohol vychádzať len z priamych talianskych zdrojov a na kráľovskej stavbe, akou správna budova Kammerhofu bola, musíme predpokladať ich sprostredkovanie panovníckym dvorom. Napokon v stredoslovenskej oblasti je doložená účasť talianskych staviteľov na fortifikačných stavbách, ktorých zamestnával viedenský dvor a ktorí prichádzali väčšinou zo severného Talianska, Toskánska, Lombardie, Benátok a z okolia Coma (Maggiorotti 1935, 326, Menclová 1938, 44, Kresák 1988, 25–26, 42). Ferdinand I. zrejme poskytol pre novú budovu Komorského dvora, ktorá ho mala reprezentovať v snahe o zakotvenie pevnej a jednotnej štátnej správy baníctva (proti nej sa banské mestá, a najmä Banská Štiavnica, vytrvalo bránili – s konečnou platnosťou bola presadená zavedením Maximiliánovho banského poriadku v roku 1573) talianskeho staviteľa a spolu s ním i kamenárov a sgrafitárov. Pramenné materiály žiaľ

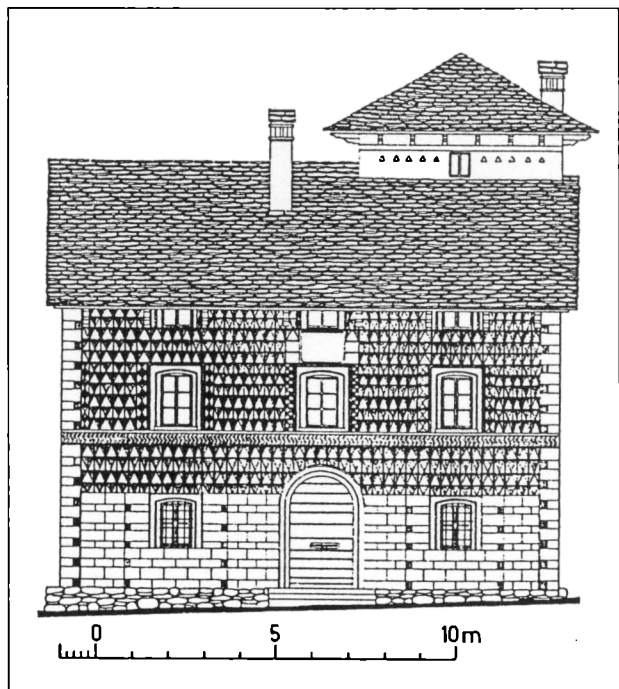

Obr. 5. Morcote (Švajčiarsko, kantón Ticino), dom č. 27 na Riva dal Drera.

absentujú, ale charakter budovy jasne dosvedčuje jej taliansky pôvod, na čo už odborná literatúra upozornila (Smoláková–Leixner 1980, 50–51, Križanová 1981, 21).

Odhladnuc od architektúry a jej detailov možno v sgrafitách lokalizovať východisko talianskych majstrov do oblasti Lugana. Jednoznačné analógie sú v dvoch príkladoch doložené v mestečkách na brehu Luganského jazera. V Bissone je to dom č. 25 na Piazza Francesco Borromini s reštaurovaným sgrafitom na priečelí – plochu poschodia pokrýva raster uhklopriečne delených štvorcov s preškrabávanými trojuholníkmi, lemovaný pásmi so striedavým preškrabávaním diagonálnych úsekov. Ten istý raster i ohraničujúci diagonálne delený pás je zachovaný na bočnej fasáde domu č. 27 na Riva dal Drera v Morcote, kde je dokonca nad horným okienkom neúplný dátum 153?. Takto sgrafitované priečelia boli zrejme rozšírené v oblasti severotalianskych jazier – ďalší príklad je na jednom z domov na Piazza del Duomo v Come a na Casa degli Angioli v Ascone na brehu Lago Maggiore (I Monumenti d'arte 1979, 102–103).

Spojenie týchto prác so stredoslovenskými sgrafitami je nepochybné a zrejme tiež aj prítomnosť luganských majstrov na kráľovských stavbách v Banskej Štiavnici a vo Zvolene. Medzitým mohli spĺňať aj iné objednávky, ako nasvedčujú príklady z Banskej Bystrice (pri týchto objektoch však nepoznáme pôvodné funkcie ani vlastnícke vzťahy). Majstri z okolia Lugana zohrávali napokon významnú úlohu v Zaalpi v 16. storočí – celý rad osobností i kolónie kamenárov a murárov je potvrdených v Čechách, v prvom rade v dvorských službách, na čo poukázal obšírne už K. Chytil (1924). Jeden český objekt je zvlášť pozoruhodný pre nami sledovanú problematiku. Je to zámok Nelahozeves neďaleko Prahy, ktorý sa radí ku skupine kráľovských stavieb a založil ho v roku 1553 Florián Griesbeck z Griesbachu, vysoký dvorský úradník a osobný sekretár Ferdinanda I. (okrem iného bol ako finančný správca Českej komory poverený aj dozorom nad kráľovskými stavbami v Čechách). Zo strany nádvorja na východnom krídle, ktorým sa výstavba zámku zahájila, sú totiž plochy medzi oknami 2. poschodia pokryté geometrickým sgrafitom so striedaním nabelepených a preškrabávaných trojuholníkov (horným uzatvárajúcim prvkom je tu v sgrafite imi-

Obr. 6. Ascona (Švajčiarsko, kantón Ticino), Casa degli Angioli, rekonštrukcia priečelia so sgrafitovou výzdobou.

Obr. 7. Nelahozeves, zámok, pohľad z nádvorja na východné krídlo.

tovaná rímsa s motívom vajcovca) v rovnakej schéme ako na strednom Slovensku. Dokonca aj okná 1. poschodia, postavené na priebežnej rímse, sú vo svojich kamenárskych súčastiach úplne zhodné s oknami na budove Komorského dvora v Banskej Štiavnici (rovnaké okná nádvoria má aj staršia Griesbeckova stavba zámku v Kaceřove z rokov 1539–1558). Týmto sgrafitám v Nelahozevsi sa dosiaľ nevenovala osobitná pozornosť, pripomínajú sa len štýlovo a motivicky iné, mladšie sgrafitové výzdoby na nádvorí a v exteriéri (Kubec 1996). Ak je aj 2. poschodie mladšou nadstavbou, súviselo zrejme s etapou výstavby pripájajúceho sa severného dvojposchodového krídla v rokoch 1558–1564. Pozostatky sgrafit 1. poschodia východného krídla, datované rokom 1614 nemožno podľa našej mienky vzťahovať k 2. poschodiu, teda aj k sgrafitovej bosáži (Vlk 1984, 16), ale k dodatočnej úprave pravdepodobne pôvodne nezdobenej steny, ktorá bola potom prílišným kontrastom k mladším, koncepčne odlišným a architektonicky bohatším krídlam. V súvislosti s počiatkom stavby (t. j. východným krídlom) a jej pramenne nedoloženým autorstvom pripomína O. Vaňková–Frejková (1944, 7) vzťah Floriána Griesbecka k Ferdinandovi I. a ku kolónii talianskych staviteľov, ktorí prišli z okolia Lugana a usadili sa v Plzni po stavbe Griesbeckovho zámku v Kaceřove. V roku 1558 mohli dokončovať nelahozeveské východné krídlo, s Kaceřovom spojené v najužšom štýlovom, až dielenskom vzťahu. J. Krčálová (1989, 14) uvažuje o Paolovi della Stella z Melide pri Luganskom jazere ako o možnom autorovi počiatkovej koncepcie zámku v Nelahozevsi (pracoval na kráľovských stavbách v Prahe a v Brandýse nad Labem).

V týchto kontextoch sa javí skupina stredoslovenských sgrafit (a nielen ich – samotná architektúra si však vyžaduje osobitné spracovanie) presvedčivejšie spojená s pôsobením luganských majstrov prostredníctvom panovníckeho dvora. V našich podmienkach sú prejavom novej slohovej orientácie, prvým dokladom nového spôsobu imitácií bosážových či obkladových dekoratívnych foriem, ktoré sa potom rýchlo ujali a rozšírili v domácej tvorbe v druhej polovici 16. storočia. Zvlášť v Banskej Štiavnici, kde sa sgrafitové výzdoby rozvíjali v osobitých geometricko-ornamentálnych konceptoch.

Literatúra

- CHYTL, K.: Mistři lугánští v Čechách v XVI. století, Ročenka Kruhu pro pěstování dějin umění za rok 1924, Praha 1925.
- I Monumenti d'arte e di storia della Svizzera, I Monumenti d'arte e di storia del Canton Ticino, II., Basel 1979.
- KRČÁLOVÁ, J.: Renesanční architektura v Čechách a na Moravě, In: Dějiny českého výtvarného umění, Od počátků renesance do závěru baroka, II/I, Praha 1989.
- KRESÁK, F.: Úvahy o renesancií na Slovensku, najmä o architektúre, ARS z umenia 15. a 16. storočia, Bratislava 1988, č. 1.
- KRIŽANOVÁ, E.: Komorský dvor v Banskej Štiavnici v 16. storočí, Pamiatky a príroda 1981, č. 2.
- KUBEC, F.: Renesanční sgrafitová bosáž ve středních Čechách, Praha 1996.
- MAGGIOROTTI, L. A.: L'Opera del genio italiano del'estero, Gli architetti militari, Roma 1935.
- MENCLOVÁ, D.: Hrad Zvolen, Bratislava 1954.
- MENCLOVÁ, D.: Umění od renesance do poloviny 19. století, In: Umění na Slovensku, Praha 1938.
- SMOLÁKOVÁ, M.: K podobám stredovekých priečelí v mestských komunikáciách, Archaeologia historica 1998, r. 23.
- SMOLÁKOVÁ, M.–LEIXNER, A.: Renesančné sgrafitové výzdoby, Umění a řemesla 1980, č. 3.
- SURA, M.: Banská Bystrica, Pamiatková rezervácia, Bratislava 1982.
- VAŇKOVÁ-FREJKOVÁ, O.: Zámek Nelahozeves, Praha 1944.
- VLK, M.: Zámek v Nelahozevsi, jeho historie a obnova, Praha 1984. Fotodokumentácia.

Zusammenfassung

Die ältesten Sgraphiten im Bereich der mittleren Slowakei

Um die Mitte des 16. Jhs. kommt in den Städten der mittleren Slowakei, in Banská Štiavnica, Zvolen und in Banská Bystrica neuc bildende Darstellung der Front mit den Sgraphiten vor. Die Sgraphiten wurden

von Norditalien importiert. In der ersten Reihe wurden die Sgraphiten auf den königlichen Bauten, auf dem Verwaltungsgebäude des Kammerhofes in Banská Štiavnica und auf der Burg in Zvolen in zwei Formen durchgeführt: durch Diagonalen gegliederte Quadrate mit der gekratzten Hälfte der Dreiecke und durch die Bände der übereinander gereihten und gekratzten Rauten. Solcherweise wurden die Flächen der Mauer und Fensterpassparten verziert. Beispiele derselben Sgraphiten von der Umgebung der norditalienischen Seen (Bissone, Morcote, Como und Ascona) zeigen auf den Ursprung der italienischen Meister, die in der mittleren Slowakei tätig waren. Vermittler war der Hof des Königs Ferdinand I. Ähnliche Sgraphiten findet man auch auf dem Schloß Nelahozeves in Böhmen. Es handelt sich wahrscheinlich auch um die Wirkung der Meister von Lugano.

Abbildungen:

1. Banská Štiavnica. Verwaltungsgebäude des Kammerhofes. Restaurationsvorschlag der Front. 1995 (von akad. Bildhauer V. Višváter und Kol.).
2. Zvolen, Burg. Blick vom Hof auf den Nordflügel.
3. Banská Bystrica, Haus Nr. 16 auf dem Platz SNP. Rekonstruktion der Front mit der Sgraphitenverzierung (nach M. Sura).
4. Bissone (Schweiz, Kanton Ticino). Haus Nr. 25 auf Piazza Francesco Borromini.
5. Morcote (Schweiz, Kanton Ticino). Haus Nr. 27 auf Riva dal Drera.
6. Ascona (Schweiz, Kanton Ticino). Casa degli Angioli. Rekonstruktion der Front mit den Sgraphiten.
7. Nelahozeves, Schloß. Blick vom Hof auf den Ostflügel.